

RAZINE ANALIZE (ZNANSTVENOG) DISKURSA

UDK 801:801.8:001.8

Referat na znanstvenom skupu. Primljen 1. 4. 1983.

Lingvistička se teorijska istraživanja, prije svega na području sintakse i semantike, posljednjih tridesetak godina ne zaustavljaju na analizi rečenice.

Pedesetih godina ovog stoljeća Bloomfieldov učenik Zellig Harris' uočio je kako sintaktičke relacije mogu prelaziti granice jedne rečenice, te je bio primoran upotrijebiti dotad lingvistima nepriznat pojam »diskurs« kao jezičnu jedinicu najviše razine, određenu bilo kakvim ovisnostima koje postoje među njezinim dijelovima. Time su, riječima D. Škiljana, »udareni temelji sintaksi diskursa«.¹

Otada pojam »diskurs« prodire sve snažnije u lingvističku literaturu i u radove iz područja njoj susjednih disciplina koje u svoju metodologiju uključuju i lingvističke analize, poprimajući s vremenom sve složenije definicije, polarizirajući katkad njihove zagovarače, već prema određivanju položaja diskursa s obzirom na jezik (sistem — »langue«), govor (»parole«) te jezičnu djelatnost (»langage«). Navest ćemo neke.²

Spomenuto Harrisovo shvaćanje diskursa otvorilo je nove mogućnosti analiziranja jezičnih modela koji pokazuju realizaciju sistema u segmentima većim od rečenice, te je takvom interpretacijom usmjerilo tzv. »analizu diskursa« na plan izraza odvojen od plana sadržaja.

Nešto kasnije, francuski lingvist B. Pottier⁴ u diskursu vidi razinu razvijanja jezične djelatnosti kao rezultata funkcioniranja sistema. Za njega je diskurs trenutna upotreba jezika, jedina dodirljiva realnost. No, iako Pottier diskurs smješta izvan sistema, on ga od njega ne odvađa. Jezik i diskurs dvije su povezane realnosti. Diskurs se, dakle, ne suprotstavlja jeziku, već iz njega proistječe, odnosno »ništa nije u diskursu što ne bi bilo pretpostavljeno u jeziku«.⁵

S metodološkoga gledišta, određujući ciljeve lingvistike, Pottier odbacuje stav belgijskog semiologa E. Buysensa koji inače zagovara sociološke i psihološke vidove semiologije. Buysens, naime, ne misli da bi se lingvistika trebala usmjeriti isključivo prema istraživanju jezika kao sistema jer se u njemu, kako to on objašnjava, »ne vidi do koje se mjere jezične činjenice podređuju sistemu zavisno od okolnosti i osobnosti govorećih subjekata«.⁶ Međutim, Pottier lingvistici odriče dva razvojna puta. On ih miri u svom određenju diskursa, oslanjajući se u tome, kako i sam priznaje, na već utabane stavove svog sunarodnjaka Imbsa: »Krenuti od promatranja individualnih slučajeva k definiciji općih karaktera, tj. doslovno krenuti od 'parole' k jeziku i tako ostvariti osnovni zadatak lingvistike«.⁷ Imajući na umu to gledište Pottier

¹ Zellig Harris, »Discourse Analysis«, *Language*, 1952, br. 28.

² Dubravko Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, Zagreb, Školska knjiga, str. 78, 1980.

³ U ovom prilogu navodimo one definicije diskursa koje su po našem mišljenju nosile u sebi nešto novo u odnosu prema dotadašnjoj teorijskoj tradiciji. Nastojimo pri tom obuhvatiti eminentne lingviste s engleskoga, francuskoga i ruskoga govornog područja. Ipak, takvim relativno proizvoljnim izborom neka su poznata i za to područje važna imena izostavljena.

⁴ Bernard Pottier, *Systématique des éléments de relation*, Paris, Klincksieck, 1962, str. 8.

⁵ Op. cit., str. 9.

⁶ Eric Buysens, *Les langages et le discours*, Bruxelles, 1943, paragraf 140.

⁷ P. Imbs, *Le subjonctif en français moderne*, Publ. Fac. Lettres, Strasbourg, 1953, str. 13.

zamjenjuje »parole« diskursom, te u svom daljem istraživanju, barem toga razdoblja, poštuje jedinstvo dviju realnosti: »langue« / »discours«, a promatra ih, zapravo, kao jedinstvo oblika i njihovih funkcija.

Međutim, sedamdesetih godina, koncept diskursa radikalno modificira perspektive suvremene lingvistike: ne govori se više o rečenici kao o jedinici diskursa, već to postaje izreka (engl.: »utterance«, franc.: »phrase«), a u interpretaciju akta komunikacije uključuje se subjekt iskazivanja, iskaz u cjelini i sociološka njegova determiniranost. Obilježja diskursa dolaze do izražaja u opisu fenomena iskazivanja i sociolingvističkog vrednovanja danog iskaza. Istodobno se zauzima kritički odnos prema Harrisovoj analizi diskursa čija pravila povezivanja rečenice obuhvaćenih diskursom ne govore ništa o onome ŠTO iskaz kaže, već opisuje samo KAKO on nešto kaže. U središte ispitivanja dovode se odnosi koji vladaju među govornicima, odnos govornika prema svom iskazu, odnos iskaza i stvarnosti, itd. U tom smislu jedinstveno mjesto zauzima poimanje diskursa francuskog sanskritista E. Benvenista. Za njega je plan diskursa »svaki iskaz koji pretpostavlja govornika i jednog slušaoca, a kod prvog nameru da utiče na drugog.«⁸ Diskurs se shvaća kao istinsko komunikativno jedinstvo. Integrirajući u svoju definiciju »instance diskursa« Austinovu teoriju govornog akta, tzv. »speech acts« o kojoj se govori kasnije u tekstu, Benveniste shvaća diskurs kao »diskretne i svaki put jedinstvene činove pomoću kojih govornik aktualizuje jezik u živu reč.«⁹ Diskurs je stoga »instanca« na kojoj počinje jezična djelatnost.

Za razliku od gledišta koja dovode diskurs i jezik u neraskidivo jedinstvo dviju međusobno ovisnih realnosti čijeg smo jednog zagovornika malo prije spomenuli, Benveniste je radikalniji, iako ne i isključiv u lučenju diskursa od jezika. On smatra da je s jedne strane jezik kao skup formalnih znakova, poredanih stupnjevito u klase, kombiniranih u strukture i sisteme, a s druge strane manifestacija jezika u živjoj komunikaciji. Iako obuhvaćaju istu stvarnost, to su dva različita univerzuma, dvije različite lingvistike, mada se njihovi putovi mogu preplitati.¹⁰

Benvenistovo određenje diskursa uvelike utječe na kasnija istraživanja različitih tipova govorenih i pisanih diskursa i izvan granica same lingvistike. Bez obzira na sisteme i različitosti teorija koje se pri tom postavljaju, diskurs se više ne može poistovjetiti jednostavno sa zbirom ili linijskim slijedom rečenica. Sve češće lingvisti u diskursu istražuju zavisnost sintakse o semantici. S gledišta suvremene lingvističke discipline mogućnost ispitivanja razine diskursa (iskaza, nadrečeničnog jedinstva, teksta) otvaraju se tek kad se određeni raspored jedinica na planu izraza shvati kao posljedica promjena na planu sadržaja i obratno, kad se u sintaktičkim odnosima iskaza uvidi uvjet nastajanja semantičkih promjena u njemu.

Slično Benvenistovim teorijskim pretpostavkama o povezanosti kategorija misli i kategorija jezika općenito, sovjetski lingvist V. A. Zvegincev upravo u razvoju rečenica diskursa promatra procese razvoja misli i spoznaje. On smatra da su rečenice u diskursu u međusobnoj »smisljenoj vezi.«¹¹ Smisljena veza, za njega je veza shvaćanja ili rasuđivanja, koja ne mora biti jezično

⁸ Emil Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd, 1975, str. 183.

⁹ Op. cit., str. 192.

¹⁰ Op. cit., str. 130.

¹¹ V. A. Zvegincev, *Predloženie i ego otnošenje k jazyku i reči*, Izdatel'stvo moskovskogo universiteta, 1976, str. 170.

izražena.¹² Pokušavajući doprijeti do jedinice diskursa i do njegovih suštinskih procesa u sklopu komunikacijske djelatnost Zvegincev operira pojmovima koji su obilježje govora, a to su »smisao« i »kontekst«. Smisao on vidi i na razini rečenice i na razini diskursa. Ostvaruje se kao cijelost, kao završeno, ili ga ima ili ga nema. U svom završenom i jezikom izraženom vidu stvara nove veze i odnose s drugim smislovima, pa se uključuje u beskonačni lanac misaonog procesa gdje čuva svoju životnu stvaralačku silu.¹³ Zato je diskurs sam po sebi stvaralački misaoni proces koji Zvegincev uvjetno naziva »rasuđivanjem«. Kako se »smisao« odnosi prema planu izraza? »Smisao ne podliježe kodifikaciji zato što se oblikuje uvijek u neponovljivim situacijama uključujući u sebe ovisnost date situacije o unutrašnjem modelu svijeta, razvijajući se u spoznaji čovjeka.«¹⁴

Prema Zvegincevu, dakle, plan sadržaja ne podliježe lingvističkoj kodifikaciji. Pa ipak, mora se dovesti u vezu sa sistemom. Zvegincev je pronalazi u »lingvističkom značenju« koje je unutar jezika, ali je uvjet nastajanja smisla koji je izvan jezika. Upravo se u osnovi razgraničenja smisla od značenja očituje razlika između jezika i »djelatnosti komunikacije«, a diskurs je čvorište, mjesto prijelaza iz sistema jezika u djelatnost komunikacije. I tu se krug dviju realnosti zatvara. Analiza se u svom cilju poklapa k Benvenistovim određenjem diskursa u odnosu prema jeziku i jezičnoj djelatnosti.

Iz dosad navedenih razmišljanja o diskursu uočavaju se u osnovi dvije različite koncepcije koje se jedanput razvijaju odvojeno, razilazeći se u postavljanju sebi različitih ciljeva, a drugi se put međusobno nadopunjuju, pomažući jedna drugoj u rasvjetljavanju djelića istine o suštini jezične komunikacije. Jedna proučava diskurs kao sintaktičku jedinicu nadrečeničnog jedinstva težeći prema opisu suprasintakse. Polazi od pretpostavke: iako se diskurs ne objavljuje kao realizacija sistema, već kao realizacija jezične djelatnosti, upravo bi u njemu valjalo pokazati kako funkcioniraju formalna obilježja sistema. Prema tom gledištu analiza diskursa trebala bi ići za pružanjem opisa sredstava kojima se rečenice međusobno povezuju i čine vezani tekst. U tom se smislu i razvija tzv. lingvistika teksta, koja nastoji sistematizirati elemente tekstne kohezije koji iskazuju postojeće unutrašnje odnose između većih i manjih segmenata obuhvaćenih tekstem. Uključuje li u interpretaciju teksta i njegovih obilježja i izvantekstne činioce (situaciju, kod, socijalnu strukturu značenja, itd.), lingvistika teksta postaje vid sociolingvističkih istraživanja. Primjer je interpretacija jezika kao društvene semiotike M. A. K. Hallidaya.¹⁵

Promatrajući tekst kao interakciju jezičnog sistema i sistema tipova različitih društvenih situacija, odnosno dovodeći obilježja jezika u kontekst različitih upotreba, lingvistika teksta svojom strategijom i metodama pruža potpuniji opis sintakse u funkcionalnom smislu, a odatle vjerojatno i uvjete za modifikaciju poimanja obilježje jezika-sistema.

Druga koncepcija vidi diskurs kao komunikacijski akt. Diskurs se sastoji od izreka, a ne od rečenica. Prve se kombiniraju na različite, vrlo složene

¹² Op. cit., str. 170.

¹³ V. A. Zvegincev, *Jazyk i lingvističeskaja teorija*, Izdatel'stvo moskovskogo universiteta, 1973, str. 163—179.

¹⁴ Op. cit., str. 177.

¹⁵ M. A. K. Halliday, *Language as Social Semiotic*, Edward Arnold, London, 1978.

Sociosemiotički pristup jeziku autorov je pokušaj sinteze triju vidova interpretacije: jezika u kontekstu društvenog sistema, jezika kao dijela opće semiotike i društvenog sistema kao semiotičkog sistema.

načine, te se u skladu s procesima razvoja misli povezuju s izvanjezičnom stvarnošću da bi postigle kao sastavni dio neponovljive i koherentne cjeline komunikativni efekt. U tom slučaju sama analiza diskursa (razgovor, pisani tekst, govor, itd.) nije usmjerena na načine funkcioniranja sistema u jezičnoj djelatnosti, već se usredotočuje na specifične društveno-ideološke i psihološke determinante koje se, budući da uvjetuju realizaciju svih činilaca komunikacijskog akta, prokazuju upravo u diskursu. Za takvo shvaćanje analize diskursa jednako važno postaje verbalizirano kao i prešućeno.

U svojoj osnovi ta koncepcija koja bi se mogla smatrati vidom pragmatičkog istraživanja diskursa, razvija teoriju govornih činova («speech acts») anglosaksonskih filozofa jezika (J. L. Austin, J. Searle) prema kojoj se uviđaju i klasificiraju tipovi govornih činova izvedenih u izreci. Osnovna jedinica ljudske jezične komunikacije, prema spomenutoj teoriji, jest «ilokucija». U svojoj studiji o klasifikaciji ilokucija u kojoj pokazuje i neke slabosti već postojeće Austinove taksonomije ilokucijskih činova, J. Searle, težeći primjerenijoj tipologiji uspostavlja dvanaest kriterija za moguću klasifikaciju. Kriteriji počivaju na razlikama: u namjeni, u smjeru usklađivanja odnosa «riječ-svijet», u psihološkim stanjima govornika u odnosu prema slušaocu, u karakteru odnosa i tipovima veza između pojedinih dijelova diskursa, itd.¹⁶

Iako izravno iskazana, osnovna se Searlova teza pri različitim analizama vezanoga teksta ili dijaloga u praksi često pogrešno interpretira. Postoji, naime, ograničen broj osnovnih tipova ilokucija (izvan tih pet tipova neke druge ilokucije ne postoje): kažemo ljudima kako stvari stoje, nastojimo da oni nešto učine, prisiljavamo sami sebe da nešto učinimo, izražavamo svoja osjećanja i stavove, svojim izrekama izazivamo promjene. Analiza diskursa, prema Searlu, prati razvoj ilokucija u njemu i ispituje specijalne uloge koje jezik ima u svakom komunikacijskom činu i načine na koje se oni mijenjaju s obzirom na društvenu uvjetovanost ponašanja čovjeka. Jedino takva može težiti tumačenju diskursa kao komunikacijskog procesa. Budući da je usmjerena na otkrivanje i tumačenje linijskog i hijerarhijskog rasporeda ilokucija i njihovih veza, posljednja koncepcija ne ide samo za otkrivanjem pravila kohezije teksta, već i procesa tzv. «koherentnosti»,¹⁷ u njemu.

Slično, u sklopu anglo-saksonske tradicije analize diskursa Widdowson ističe: «Diskurs čine komunikacijski činovi, a ne lingvistički oblici ... Analiza diskursa trebala bi krenuti putem razumijevanja uvjeta potrebnih da jedna izreka bude komunikativni čin».¹⁸

Tek sada možemo postaviti za ovu svrhu bitno pitanje: Kako, s obzirom na spomenute koncepcije poimanja i analize diskursa općenito, odrediti mjesto proučavanja »znanstvenog diskursa«?¹⁹

Misleći na jezik kakve struke, dakle specijalizirani, profesionalni jezik, često ukupnost specifične jezične upotrebe u procesu komunikacije pojedno-

¹⁶ John R. Searle, »A Classification of Illocutionary Acts«, *Language in Society*, Cambridge Univ. press, 1976, br. 5, str. 1—23.

¹⁷ H. G. Widdowson u knjizi: *Explorations in Applied Linguistics*, Oxford Univ. Press, Oxford, 1979, razlikuje u diskursu dva reda razvojnih postupaka: razvojni postupci kohezije («cohesion procedures») otkrivaju funkcionalna obilježja jedinica u tekstu, dok se u postupcima koherencije («coherence procedures») može pratiti raspored realizacije tipova ilokucija u diskursu (str. 145).

¹⁸ Op. cit., str. 147.

¹⁹ U stranoj literaturi postoje već uvriježeni pojmovi: »scientific discourse« i kratica ESP (English for Specific Purposes), zatim »le discours scientifique« i, rjeđe, »le discours technique«, te »jazyk nauki i tehniki«. »Znanstveni diskurs« prijevod je tih termina, iako bi u nekim drugim kontekstima možda i bolje odgovarali termini: znanstveni jezik, tehnički jezik, stručni jezici, itd.

stavljeno shvaćamo samo kao specijalizirani leksik, tj. problem znanstvenog jezika svodimo na problem stručne terminologije. Pri tom obično mislimo na najuočljivija mjesta neke veće cjeline koja bi trebala sama po sebi da bude dovoljan pokazatelj da se ta cjelina proglašava znanstvenim ili stručnim tekstom ili govorom. Kako stručnu terminologiju općenito možemo shvatiti samo jednim, gotovo formalnim pokazateljem znanstvenog jezika, koji kao takav može biti varljiv, jer svaki termin u datom kontekstu i određenoj jezičnoj upotrebi može postati *terminus technicus*, osobito ako imamo na umu društvene discipline (npr. »dijete« u psihologiji), mogli bismo se upitati: Upućuje li formalni opis kakva znanstvenog jezika (dakle, opis koji se po jednostavnosti može zvati »znanstvenim stilom«) sam po sebi na znanstvenost sadržaja, ili postoji, možda, nešto u sadržaju, u koncepciji znanstvenog mišljenja (»rasuđivanja«) što uvjetuje specijalizirani znanstveni izraz koji to tek postaje ako ga govornik dovede u odnos sa »znanstvenošću sadržaja«? I mogu li se, prema tome, formalna obilježja znanstvenog jezika iskoristiti kao kriterij za njegovo određivanje?

Sovjetski lingvist Skvorcov smatra jezik nauke i tehnike samim utjelovljenjem procesa intelektualizacije. »To je takav stupanj razvoja jezika na kojem iskaz postaje određeniji i točniji, sposoban izraziti svu složenost misli i njihovih međusobnih odnosa.«²⁰ Slično misli i Widdowson kad kaže kako jezik takve struke ne možemo definirati formalno kao tip teksta koji se razlikuje od ostalih jezičnih upotreba u smislu svojih lingvističkih svojstava. On zato smatra da je to: »realizacija tipa diskursa koji se definira u funkcionalnom smislu i koji se razlikuje od ostalih upotreba jezika općenito s obzirom na specifične koncepte i postupke koje on prenosi.«²¹

Da bi uopće mogao govoriti jezikom svoje struke, znanstvenik se obavezuje da u svom razmišljanju ovlada logičkim činovima²² koje nameće gotovo svaka znanstvena disciplina: opisivanje, postavljanje hipoteze, izvještavanje, sintetiziranje, klasificiranje, predlaganje, itd. Ti su činovi jezika znanosti neovisni o specifičnim lingvističkim sredstvima specifične upotrebe, pa su tako, npr., postupak formuliranja hipoteze ili rezimiranje retorički elementi u znanstvenom jeziku koji se mogu izraziti širokim dijapazonom jezičnih izraza unutar istog jezičkog sistema, ili čak sredstvima različitih (jezičnih) sistema.

U navedenim se logičko-retoričkim činovima jezika znanosti očito pokazuju sličnosti s poimanjem ilokucija pa otuda i razlog opredijeljenosti za naziv »znanstveni diskurs«, a ne, npr., za »znanstveni jezik« ili »znanstveni stil«. U skladu s postavljanjem distinkcije između »teksta«, određenog kohezivnim procesima, i »diskursa« koji razvijaju procesi koherencije, Widdowson definira znanstveni diskurs kao: »univerzalni oblik komuniciranja« ili »univerzalnu retoriku« koja se ostvaruje znanstvenim »tekstom« u različitim jezicima procesom tekstualizacije.²³ Složimo li se s definicijama (tom i sličnima) koje znanstveni tekst sagledavaju zapravo kao neprestano razvijanje ilokucija u komunikaciji znanstvenih poruka govornika — slušaocu (pisca — čitaocu), dakle, kao nužno nedovršen proces »sporazumijevanja«, još ostaje nedotaknuto za nas bitno pitanje: kako odrediti, na temelju svega što je rečeno o dis-

²⁰ L. I. Skvorcov, *Teoretičeskie osnovy kul'tury reči*, Moskva, Izdatel'stvo »Nauka«, 1980, str. 155.

²¹ Op. cit., str. 27.

²² Nije, stoga, slučajan naslov jednog francuskog udžbenika namijenjenog studentima »visokih škola«, o kulturi komunikacije u društvenim znanostima: *Méthode de mišljenja i tehnike izražavanja*. (J. Alméras, D. Furia, *Méthodes de réflexion et Techniques d'expression*, Paris, A. Colin, 1973.)

²³ Op. cit., str. 52.

kursu općenito i o znanstvenom diskursu, strategiju teorijskog istraživanja posljednjega?

S lingvističkog je gledišta problem nesagledivo složen jer zahtijeva da se na temelju opisa faktora, jezičnih i izvanjezičnih, koji sudjeluju u uspješnoj jezičnoj komunikaciji (a već je pitanje do koje mjere ona uopće može biti »uspješna«!) barem naznače teorijske smjernice za ovladavanje tzv. »komunikacijskom kompetencijom«. Međutim, one se tek dovode u pitanje, budući da je teško sa sigurnošću vjerovati u ikoju od njih, kad i same discipline koje se bave problemima komunikacijske kompetencije (sociolingvistika, psiholingvistika, lingvistika diskursa, pragmatika, itd.) u svojim teorijskim viđenjem problema stvaraju krhke, iako interdisciplinarne sisteme. Oni, budući da nužno počivaju na neprovjerenim pretpostavkama, često ne mogu odoljeti prigovorima upućenim njihovu eklektičkom, ali intuitivnom karakteru. U svojoj nemoći da sa sigurnošću jednoznačnih jezičnih pravila obuhvate dijalektička obilježja faktora komunikacijskog procesa, tj. da se statičkim kategorijama objasne izrazito procesualni fenomeni jezične djelatnosti koji nužno dolaze do izražaja i u znanstvenom diskursu, lingvisti i stručnjaci o čijim je stručnim jezicima riječ odlučuju se na suradnju od koje se s obje strane očekuje da bude »uslužnog« karaktera. Stručnjaci, s jedne strane, traže pouzdana jezična pravila ili čitave gotove obrasce koje će sami moći ispuniti znanstvenim sadržajima, a s druge strane, lingvisti podržavaju tu iluziju ne bi li odagnali, ili barem odgodili obavezu koju duguju svom radu: da stupanj otkrivanja i poznavanja jezika kakve struke nužno zahtijeva otkrivanje i poznavanje te struke. I obratno, ovladavanje i snalaženje, napredovanje u spoznaji stručnih sadržaja, ovisi o sposobnosti da se ovlada njezinim jezikom kao sredstvom komunikacije. Svako zaobilazanje zavisnosti specifičnog jezičnog izraza od specifičnosti činova znanstvenog mišljenja unutar sadržaja date znanosti u procesu komunikacije, nužno vodi banalizaciji poimanja znanstvenog diskursa, odnosno rada na području jezika struka.

Strategija proučavanja diskursa općenito, pa tako i znanstvenoga, načelno bi trebala obuhvatiti — budući da teži razumijevanju cjeline situacije u kojoj se odvija komunikacijski proces — pluralitet mogućih pristupa, kako bi se u specifičnostima mikroanaliza mogli uvijek ponovo odabrati primjereniji.

Zbog visokog stupnja procesa intelektualizacije i kompliciranosti istraživačkih metodologija, zbog težnji da znanstveno dokaže, dakle: zbog svoje epistemološke tradicije i geneze, znanstveni je diskurs primjeren pisanom mediju.²⁴ Prva, dakle, strateška odrednica u proučavanju znanstvenog diskursa jest *proučavanje znanstvenog jezika kao pisanog teksta*. Teorijski to ulazi u raznovrsno područje istraživanja lingvistike teksta koja bi upotrebu specijaliziranih lingvističkih oblika tumačila u ovisnosti o specifičnom (pisanom) kontekstu i situaciji, te dovodila tako u interakciju lingvističke i izvanlingvističke faktore koji sudjeluju u procesu »tekstualizacije«.²⁵

Sljedeća je strateška odrednica filozofsko-epistemološke prirode. Upućuje na nužnost poznavanja specifičnih metodologija i ciljeva discipline čiji se

²⁴ Naravno, to ne znači da se ne pojavljuje znanstveni diskurs i u govorenom obliku, npr., stručni govori, referati.

²⁵ »Tekste« je za Widdowsona (op. cit.) formalna manifestacija jezika, za razliku od »tekstualizacije«, procesa u kojem jedinice teksta poprimaju retoričku vrijednost, tj. pokazuju kako se one ponašaju u različitim jezičnim funkcijama: predlaganje, uopćavanje, klasificiranje, itd. tekst tekstualizacijom postaje, zapravo, diskurs.

jezik ispituje, te ih dovodi u odnos sa sadržajima denotiranim tekstualnom analizom. Ta strateška odrednica ide, dakle, za *osvješćivanjem metodoloških i logičkih koncepata kakve discipline njezinim jezikom kao aktom njezine realizacije*.

Treća odrednica u strategiji znanstvenog diskursa smješta znanstveni tekst u područje *teorije komunikacije, odnosno pragmatike*. Pisani znanstveni diskurs vrsta je komunikacijske djelatnosti govornika kojeg determiniraju specifične društvene uloge, znanstveni i ideološki stavovi, motivirani znanstvenim, ideološkim i osobnim interesima, prisutnim u diskursu, odnosno u kodu, određenom »orijentacijskim pokazateljima« pošiljaoca u odnosu prema primaocu.

Četvrta strateška odrednica temelji se na shvaćanju komunikacije *kao nužno nesavršenog procesa*. S gledišta znanstvenog diskursa ona upućuje na istraživanje prirode njegove »nesavršenosti«. Prethodno bi valjalo problematizirati prividnu nelogičnost: kako se, naime, nesavršenost komunikacijskog akta uopće može odraziti u znanstvenom jeziku koji bi, *per definitionem*, trebao težiti »savršenstvu mišljenja«, odnosno »egzaktности? Ili, možda, znanstveni diskurs, budući da ga sama definicija određuje suviše nestalnim, međusobno ovisnim, pa stoga i teško mjerljivim kategorijama komunikacijskog procesa, kao: znanstveni kod, kontekst, znanstvena situacija, znanstvene pretpostavke, itd., nužno teži nesavršenstvu isto toliko koliko i savršenstvu? Ako tako razmišljamo, onda se valja upitati kada se znanstveni diskurs kao uostalom i bilo koji iskaz može ponašati kao jezik otuđen od onih koji su ga u govornom aktu proizveli? Kako se to očituje na planu izraza? Kako na planu sadržaja ili pak u retoričkoj organizaciji diskursa (teksta)? Kako se on, dakle, može neprimjetno deformirati? Kada kao izraz autoriteta znanosti i moći postaje sredstvo manipulacije, a time i sam sebi suprotnost?

Stoga strategija znanstvenog diskursa, kako u svom teorijskom, tako i u praksi primijenjenom polazištu, ne bi trebala biti preskriptivna: na temelju primjera-modela otkrivati u drugim primjerima, na bilo kojoj instanci realizacije, moguće »otklone« od njega kao takva, da bi se pokazalo kako do njih ne bi trebalo dolaziti. Strategija znanstvenog diskursa trebala bi polaziti od znanstvenog diskursa ostvarenog u danom trenutku i situaciji, dakle, od nužno nesavršenog komunikacijskog akta, koji bi uvijek takav kakav jest mogao biti polazište stvaranja potencijalno boljih realizacija, kako bi postupci same analize diskursa stvorili uvjete uspješnijoj komunikacijskoj kompetenciji, uvjete za koje vjerujemo da bi mogli utjecati na njezin veći uspjeh. Time se analizi znanstvenog diskursa ne pridaje samo teorijsko-deskriptivna dimenzija. Ona bi, unatoč distanci koju nužno zauzima prema predmetu svog ispitivanja, te slojevitosti razvijanja, i sama trebala biti sudionik, odnosno jedan od faktora procesa komunikacije. Treba vjerovati da to može postati ako i opis i eksplikaciju sagleda u funkciji stvaranja uvjeta za pronalaženje novih, neponovljivih rješenja u kojima bi se mogle pratiti promjene odnosa među pojedinim faktorima komunikacijskog procesa, te posljedice koje one imaju za karakter i vrijednosti obavijesti u varijantama *iste* znanstvene poruke. Analiza znanstvenog diskursa koja bi mogla ostvariti dijalektički odnos prema znanstvenom tekstu i diskursu općenito, tako da polazeći od jednoga u specifičnim uvjetima ostvarenog komunikacijskog akta stvori uvjete novim, uspješnijim ili manje uspješnim varijantama *iste* situacije, pa da dobivene različitosti objasni novonastalim promjenama u pojedinim od faktora koji

sudjeluju u govornom aktu i time pronade razloge izvorišnoj realizaciji diskursa, otvorila bi neiscrpne mogućnosti istraživanja, kako u mnogim teorijskim područjima lingvistike, tako i u nastavi jezika struka.

Analiza znanstvenog diskursa mogla bi se razvijati postepeno, težeći da zahvati četiri razine. Prvu bismo mogli nazvati *razinom teksta*. Na toj se početnoj razini uočava ovisnost teksta kao cjeline o njegovim dijelovima (sve od poglavlja i paragrafa, pa do leksičkih jedinica) čiji specifičan izbor i organizacija uvjetuju koheziju teksta. Ova se potonja ispituje na temelju odnosa izraz-sadržaj, prije svega u onim jedinicama koje u funkcionalnom smislu pokazuju mehanizme vezivanja teksta, tzv. konektore. S leksičkog se gledišta na toj razini problematizira funkcija izbora specifične stručne terminologije. Dalje se dovodi u vezu znanstveni sadržaj teksta s izvantekstovnom situacijom, odnosno s nejezičnim elementima specifične znanstvene situacije koji su tekstualizacijom ostvarili specifičan izbor lingvističkih značenja.

Druga razina analize, *razina ilokucija*, dovodi prethodnu u funkciju razvoja različitih ilokucijskih činova, tipičnih za specifičnu znanstvenu situaciju. Poseban zadatak analize te razine zahtijeva određenu granicu dijelova diskursa koje označuju prijelaz jedne ilokucije u drugu, kako bi se mogao pratiti njihov linijski razvoj (npr. postavljanje problema, definiranje, eksplicacija primjera, početak osporavanja, itd.). Prati li se razvoj ilokucijskih činova unutar veće cjeline, odnosno u jezično-komunikativnoj jedinici završenoj kao takvoj, može se uočiti njezina retorička organizacija, tj. ilokucijska struktura diskursa. Načini prijelaza jednog ilokucijskog čina u drugi, njihovo prelijevanje, načini, bilo implicitni, bilo artikulirani, upućivanja na specifične odnose među njima, te ispitivanje razloga takvim odnosima, središnji je cilj analize znanstvenog diskursa spomenute razine.

Na sljedećoj razini (trećoj) analiza bi pokušala, na temelju zaključaka o organizaciji ilokucija određene jezično-znanstvene situacije, pridati retoričkoj organizaciji ilokucija obavijesnu dimenziju. Kako pojedini ilokucijski činovi u obavijesnom smislu mogu biti bitniji ili manje važni u odnosu prema nekim drugim, jednako prisutnim u planu retoričke organizacije veće komunikativne jedinice, svrha treće razine analize znanstvenog diskursa mogla bi se definirati kao *denotacija obavijesne hijerarhije*. Postavljajući analizu diskursa na obavijesnu razinu, pitajući se o vrijednosti, karakteru i količini znanstvenih obavijesti unutar kakve poruke, proučavajući time ne samo artikulirane, već i implicitne sadržaje znanstvene poruke, ili pak neke namjerno izostavljene, dakle, postavljajući u žarište ispitivanja odnos artikuliranoga i implicitnoga, te razloge izvantekstovnoj situaciji koja taj odnos uvjetuje, udaljujemo se od egzaktno prirode lingvističke analize. Udaljujemo se od razina na kojima analiza nastoji proniknuti u mehanizme jezične djelatnosti, tako da opisuje ponekad primjerenijim, ali često i trenutno odabranim instrumentarijem slojevitosti »vidljivoga«, odnosno jezično realiziranoga i približujemo se, po prirodi prosedea i interesa, posljednjoj filozofskoj razini analize, *razini pretpostavki*.

Prema postavkama već spomenute teorije govornih činova proistječe da govorenje ne može funkcionirati bez pretpostavki, jer su one nužne — ako ni zbog čega, a ono zbog određenja referencije. Tako svako znanstveno tvrđenje po svojoj logičkoj strukturi pretpostavlja manje ili veće poznavanje onog

o čemu se nešto tvrdi.²⁶ Zato je moguće pretpostaviti da količina i semantičko-sintaktička obilježja znanstvenih obavijesti ovise o izboru pretpostavki koje govornik određuje s obzirom na potencijalne sugovornike, a koje bi analiza na razini pretpostavki djelomično mogla osvijestiti i verbalizirati.

Pozivajući se na literaturu tzv. analitičke filozofije N. Mišćević takve pretpostavke naziva »prešutnim pretpostavkama« koje mogu biti: epistemičke, stvorene na temelju zajedničkog znanja sugovornika s obzirom na situaciju i predmet razgovora, dijaloške, »dogovorene« na temelju prešućenih odnosa govornika prema samoj činjenici da oni govore, te psihološke, izgrađene na temelju psihološkog stanja i društvenog položaja sugovornika.²⁷ Pretpostavke su svojevrсна »zalihoš« diskursa. Dovedemo li ih u odnos sa sadržajima koji jesu artikulirani u diskursu, u obavijesnoj funkciji možemo razlikovati: pretpostavljeno, staro i novostečeno znanje. S gledišta znanstvenog diskursa osvješćivanje prešućenih pretpostavki i njihovih osobitosti u kontekstu denotacije cjelokupne izvantekstne situacije čini se da ima izuzetan značaj za proces primanja i slanja znanstvenih poruka. Pretpostavke su razina analize diskursa na kojoj se susreću analize sintakse, semantike i teorije iskazivanja, odnosno pragmatike.

Čini se da analiza (znanstvenog) diskursa ima upravo na razini pretpostavki najviše mogućnosti da pokaže kako je (znanstveni) sadržaj uvijek u interakciji sa svojim specifičnim jezičnim izrazom, i da u tomu pronađe dovoljno argumenata koji bi dokazali kako se ne može (znanstveni) jezik sa svim svojim specifičnostima opisivati odvojeno od uvijek odgovarajućih specifičnosti (znanstvenog) sadržaja, budući da upravo razina pretpostavki može pokazati koliko govorna djelatnost uvjetuje razvoj misli i obratno, koliko je istodobno sama uvjetovana procesima mišljenja i spoznaje.

Svjesni smo da u pokušaju određivanja strategije i razina analize znanstvenog diskursa pojam »analiza diskursa« i dalje ostaje nedorečen i višeznačan, dijelom zbog složenosti problematike, a dijelom i zbog instrumentarija, često lingvistički nedovoljno prikladnoga, kojim ipak nastojimo — ni za trenutak oslobođeni sumnje u primjerenost metodologije — obuhvatiti nepredvidivu slojevitost jezične komunikacije. Njezinoj bismo se suštini željeli približiti, vjerujući pri tom da se ona u najsloženijem vidu iskazuje i ostvaruje upravo u diskursu.

²⁶ U novijoj lingvističkoj literaturi sve se češće spominje »znanje« ili »iskustvo«, pojmovi kojima se sugerira fenomen »poznatosti«. No, oni se, zaista, samo spominju; za potrebe lingvističkih analiza fenomen o kojem je riječ, zapravo, se ne uzima u obzir.

²⁷ Nenad Mišćević, *Filozofija jezika*, Naprijed, Zagreb, 1981, str. 49—54.

LEVELS OF SCIENTIFIC DISCOURSE ANALYSIS

Summary

This paper considers theoretical assumptions which could help in defining the basic procedures required for a description of scientific discourse in general. Some terminological dilemmas caused by different concepts of so-called »discourse analysis« are pointed out, as well as problems of teaching Serbo-Croatian for specific (professional) purposes.

Four levels of (scientific) discourse analysis are proposed in the second part of the paper: the level of syntactic relationship in connected text, the illocutionary level, the level of rhetorical organization (distribution of more important and less important parts of the message) and the level of presuppositions and previous knowledge (of the scientific field, of the communication situation, of the relationships between speaker and addressee, etc.). Each one is discussed separately.